

व्यवस्थेला प्रश्न विचारणारी कालिदास सूर्यवंशी यांची आंबेडकरी कविता

मुन्ना रेवचंद नंदागवळी

(संशोधक विद्यार्थी)

गोविंदराव वारजूकर, कला व वाणिज्य महाविद्यालय
नागभीड, जि. चंद्रपूर, गोंडवाना विद्यापीठ,
गडचिरोली.

भ्रमणध्वनी - ९७६४६७६४९९

इमेल - munnabhai.swarkavya@gmail.com

प्रा. डॉ. अनमोल शेंडे

(संशोधक मार्गदर्शक)

गोविंदराव वारजूकर, कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
नागभीड, जि. चंद्रपूर, गोंडवाना विद्यापीठ,
गडचिरोली.

इमेल-shendeanmol@gmail.com

प्रस्तावना :

अनेक वर्षांपासून—कालावधीपासून व्यवस्था ही मागासवर्गीय समाजाला दाबण्यासाठी नेहमी सजग असते. पण साहित्य सुद्धा व्यवस्था बदलवू शकते आणि ती मजल, ती ताकद आंबेडकरी साहित्य (कवितांमध्ये) आहे. १९६० पासून कवितेच नवे रूप आपण पाहतो आहे. ते म्हणजे दलित कविता (साहित्य) आणि समाजाचे चित्र बदलून गेले. हे सत्य आहे. दलित कविता हेच नाव पुढे १९९० पासून आंबेडकरी कविता झाली. आंबेडकरी समाजातील साहित्यिक कवी समाजाचे नेहमी कर्तबगार ठरले आहे. या कर्तबगारीमूळे आज आंबेडकरी कविता जगापुढे ताठ कणा करून उभी आहे. ही फार मोलाची कामगिरी समजली जाईल असे वाटते.

आंबेडकरवाद हा एक आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय सिद्धांत आहे जो देशाच्या आर्थिक उत्पादन साधनांचे सामूहिक किंवा सरकारी नियंत्रण आणि प्रशासनाचे समर्थन करतो. उत्पादन साधनांमध्ये लोकांच्या गरजा थेट पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या वस्तूंचे उत्पादन आणि वितरण करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या कोणत्याही यंत्रसामग्री, साधने, शेती, कारखाने, नैसर्गिक संसाधने आणि पायाभूत सुविधांचा समावेश होतो. वादाच्या अंतर्गत या नागरिकांच्या मालकीच्या उत्पादन साधनांमधून मिळणारा कोणताही अतिरिक्त किंवा नफा त्याच नागरिकांमध्ये समान प्रमाणात वाटला जातो. समाजवादाचे अनेक प्रकार असले तरी, पूर्णपणे समाजवादी व्यवस्थेत, वस्तू आणि सेवांचे कायदेशीर उत्पादन आणि वितरण, उत्पादन आणि किंमत पातळी यासह सर्व निर्णय सरकार घेते. वैयक्तिक नागरिक अन्नापासून आरोग्यसेवेपर्यंत सर्व गोष्टींसाठी सरकारवर अवलंबून असतात आणि हे सर्व सामाजिक घटक आहेत. हे नाकारता येत नाही.

कवी कालिदास सूर्यवंशी यांचे आतापर्यंत दोन कविता संग्रह प्रकाशित झाले आहेत. 'हुंकार' (२००५) 'काहूर वेदनेचे' (११/०४/२०२४) असे काव्यसंग्रह असून कालिदास सूर्यवंशी यांचा कल कवितेकडे आहे. हे यावरून स्पष्ट होते. हे सोजवळ आणि संयमी शांती रुपी व्यक्तिमत्व आहेत. त्यांच्या व्यक्तिमत्व लक्षात घेता ते मृदू स्वभावाचे चिंतनशील माणूसपण दिसून येतात म्हणून कविता त्यांना भावली.

'काहूर वेदनेचे' या काव्यसंग्रहाला नामवंत कवी व समीक्षक प्रा. युवराज गंगाराम यांनी अत्यंत महत्वपूर्ण प्रस्तावना लिहिली आहे. 'प्रस्तावनाच कवितासंग्रहाची आत्मा असण्याचे मौलिक कार्य करत असते

असे म्हणायला काही हरकत नाही. 'कालिदास सूर्यवंशी यांनी हे कविता संग्रह महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना समर्पित केले आहे. कविंनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा फूले, शाहू महाराज तसेच अनेक महापुरुष यांच्या सामाजिक कार्याचा चांगला प्रभाव पडलेला आहे. त्यामुळे समाजाशी हे जन्मापासूनच नाळ जुळून आहेत. समाजातील वेदना, व्यथा, दुःख याची जाण आहे. समाजाचे दुःख त्यांनी स्वतः अनुभवल्याचे चित्र त्यांच्या कवितेमध्ये दिसून येत आहे. त्यांनी कविता सामाजिकरीत्या जगल्याचे वाटते.

त्यांच्या दोन्ही कविता संग्रहामध्ये सामाजिक विदारण मांडले आहे. समाजात घडणाऱ्या घटना या घटनांना त्यांनी आपल्या उघड्या डोळ्यांनी पाहिले आहे. त्यामुळे कालिदास सूर्यवंशी यांच्या कवितेने व्यवस्थेला प्रश्न विचारण्यासाठी, या देशातील शासनाला प्रश्न करण्यासाठी समाजातील घटकांचे हाल होणार नाही म्हणून त्यांनी आपल्या भावनांना एक नवा आयाम दिला. यांच्या कवितेने व्यवस्थेची झोपमोड केली आहे. तीला बोचत राहिले आहे.

आंबेडकरी समाज आणि कविता :

खरेतर साहित्य समाजाचा आरसा आहे. आरसा हा दर्पण आहे. म्हणून समाजाचे चित्र हे स्पष्ट करते. साहित्याने समाजाला फारच महत्व मानून अनेक घटना साहित्याचे स्वरूप प्राप्त करतात. त्यात मग कविता हा साहित्यप्रकार फारच उत्तम स्वरूपाचा आहे. उत्तम दर्जाचे साहित्य कसे होतात याकडे कविचे लक्ष असते. सामाजिक प्रश्न सुद्धा साहित्य म्हणून तयार केले होतात. जगण्याची वास्तविकता साहित्याने मांडणे फार महत्वाचे राहते. कारण यस्तविकता हेच खरे साहित्य आहे. वास्तव जगणे साहित्य बनते.

कालिदास सूर्यवंशी यांनी कविता जगली आहे. त्यांच्या जगण्याचा अर्थ कविता मध्ये उतरलेला दिसतो. कवितेच्या रूपाने मांडलेल्या जगण्यातील वेदना यांनी व्यवस्थेला फाडून टाकले आहे. त्यांच्या प्रहाराने व्यवस्था अस्वस्थ झालेली दिसते. सामाजिक बांधिलकी कशी मजबूत करावी म्हणून कविता लिहिल्याचे आढळून आले आहे.

कोरोना काळातील कविता असल्याचे त्यांनी उल्लेख केले आहे. त्याबरोबर अनेक महापुरुषांच्या विचारांनी प्रेरित होऊन कवी कालिदास सूर्यवंशी सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, पत्रकारिता आणि साहित्य क्षेत्रात त्यांचा मोठा वाटा दिसून येत आहे. संग्रहात त्यांनी अनेक समाजामध्ये होणारे अन्याय, अत्याचार, जुलूम ह्या लोकशाहीच्या देशात होत आहेत. यावर जालीम उपाय किवा लोकजागृती करणारे, बंड करून उठणारे काम या कवितेच्या रूपाने केल्याचे नोंद झालेच आहे. कविता वाचून मला थांबता आलेच नाही म्हणून,

सांग स्वातंत्र्या येथे का हे मरण स्वस्त आहे?

माणुसकी मुसली आतंकवाद पेटले आहे,

धर्माच्या नावावर हिंसाचार माजले आहे

कुठे आंदोलन, मोर्चे, गोळीबार सुरू आहे.

कवी आवाहन कवितेमध्ये मोठ्या आक्रांताने देशाबद्दल अनेक बाबी बोलताना त्यांच्या मनात एक प्रचंड राग आला आहे. देशात आंदोलन, मोर्चे, गोळीबार आणि माणसाला माणूस न समजणारा आतंकवाद धर्माच्या नावावर पेटला आहे. यामध्ये जीव कसा रमणार आहे. अनेक निष्पाप जीवांचे जीव जाताना कवी

डोळ्याने पाहतो आहे. म्हणून कवीच्या मनातील हे 'पेटलेले काहूर' आहे.

विद्या हेच श्रेष्ठ धन, पुढे नाही अवकळा

जीवनाच्या उद्गारार्थ, शिक आता तरी शाळा

आपल्या समाजाला किवा देशातील प्रत्येक घटकाला शिक्षण घेणे हे महत्वाचे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी पदव्या घेऊन या जगात विद्येचा महासागर झाला. याची दाखल अनेक देशांनी घेतली आहे. 'जगातील विद्वनात आमच्या बापाचा नाव आहे हे आमच्यासाठी मोठी गर्वाची गोष्ट आहे.' त्यामुळे कवी बालकामगार कवितेमध्ये समाजातील घटकांना, युवकांना संदेश देतात. तुझी वय नाही काम करण्याची, जरी गरिबी असली तरी, आपण शिकलो पाहिजे तरच जीवनाचे कल्याण होईल.

कबीरा तुझ्या विद्यापीठातील

तत्त्वज्ञानासमोर

ब्राम्हण, पंडीत, मुल्ला, काजी

सर्व कवडीमोल ठरले आहेत,

कबीर तू महाकवी आहेस.

कवीने कबीरा कवितेत जबरजस्त दाखला कबीरांचा देऊन एक नवा क्षितीज उमटवला आहे. कवीचे गुरु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि महामानव बाबासाहेब आंबेडकरांचे गुरु बुद्ध, कबीर, फुले हे गुरु. गुरूच्या गुरूला केलेला हा प्रश्न आहे. कबीराला काजीने प्रश्न केला तुझी जात कोणती ते कबीर उत्तरले आणि मंदरशाचा दरवाजा कायमचा बंद झाला. तेव्हा कबीर कोणत्याच शाळेत गेला नाही. स्वतःच्या ज्ञानावर कबीराने जगात मोठे नाव कमावले आहे. त्यामुळे ब्राम्हण, पंडीत, मुल्ला, काजी हे त्यांच्याच गंगेत वाहून गेले. आज काबिरच एक विद्यापीठ झाले, एक महाकवी झाले. कबीराची क्रांती कवीला आणि कवीच्या जीवनाला कलाटणी दिली, असे म्हणणे योग्य ठरू शकते.

'बाबा' तू सूर्य आम्हासाठी...! महार जातीच्या बाहेर, कुपाच्या बाहेर मग गावाच्या बाहेर. अशी आमची जिंदगी होती. बाबा, आम्ही कुर्त्यासारखे जगत होतो. आम्हाला उत्तम वागणूक नव्हती. पण तुझ्या कार्याने आम्ही आज खूप महत्वाचे जीवन जगात आहोत. तू आमच्यासाठी महासूर्य झालास आणि आमच्या जगण्याला नवी उर्जा दिली. तू केलेस समाजाचे परिवर्तन म्हणून आम्हाला समाजात मोठे स्थान मिळाले आहे. बाबा, तूच आमचे जीवन आहे. तुझ्यामुळे आज आम्ही साहेब झालो, सुटाबुटात आलो.

आई म्हणे लेकराले

चटणी भाकर खाजो

रोज शाळेमध्ये जाजो

आणि भिमावानी हो जो

शील, प्रज्ञा, करुणा घे जो

पण भिमावानी होजो...

प्रत्येक आई वडिलांना वाटते की, आपला मुलगा शिकला पाहिजे. मोठा झाला पाहिजे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यासारखा झाला पाहिजे. अशीच कृती कवीच्या आईने केलेली आहे. पोटात चटणी खा, भाकर खा, पण शाळा शिका, उच्च शिक्षण घ्या असा मूलमंत्र आई देतात. त्याबरोबर तथागत बुद्धांनी देलेली शिकवण ही जीवनात उपयोगात आणून आचरण केले पाहिजे ही अपेक्षा आईकडून होते. कवीच्या अंगात बाबासाहेब आंबेडकर हे भिनलेले आहेत. त्यामुळे बाबासाहेब यांचे बोट धरून कवीने पुढे जावे असे त्यांच्या आईचे वरील ओळीमध्ये मत आहे.

रिपब्लिकन नेत्याला प्रश्न केला

कोठेही ? कसा गा ?

तो उत्तरला—

भाड में गयी जनता

अपून का काम बनता

जय भीम.. जय भारत..

कवितेमध्ये कवींनी एक महत्वाचा विषय हाताळला आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया पक्षाची निर्मिती केली. तेव्हा हा पक्ष सुरळीत होता. बाबासाहेब यांचे निर्वाण झाले आणि पार्टीचे चार तुकडे केल्या गेले. प्रकाश आंबेडकर, रा. सु. गवई, जोगेंद्र कवाडे आणि रामदास आठवले या लोकांनी रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया पक्षाची वाटाघाटी केली. आपापला पक्ष केला आणि निळा झेंडा वाटून घेतला. यावर कवी कालिदास सूर्यवंशी यांनी फार चिंतन व्यक्त केले. स्वतःचे स्वार्थ साधण्यासाठी, आपली पोळी भाजण्यासाठी निळा झेंडा वाटप केला तरी वरून हेच नेते जयभीम म्हणतात. थोली तर लाज असायला पाहिजे ? तेव्हा याचे मोठे दुःख मनाला वाटते. ही अवस्था फार गंभीर आहे. कुठे गेले आमचे आंबेडकरी नेते ?

अरे सारा जग बुद्ध धम्माकडे वळतो आहे

तू मात्र धम्मद्रोही बनून

भलत्याच मार्गाने पळतो आहे...

कवी कालिदास सूर्यवंशी यांनी अत्यंत मार्मिक वेदना मांडली आहे. अनेक बाबींचे काहूर कवीच्या मनात होते. वेदना सहन होत नाही. बुद्धापासून तर बाबासाहेब यांच्या पर्यंत 'धम्म' वाढविणे आणि प्रसार करणे हे सर्वांचे काम आहे. जग हे बुद्धमय करायचे स्वप्न आपण उपासकांनी केला पाहिजे. त्याबरोबर भिखूसंघ यांनी पण केला पाहिजे. जग बुद्ध यांच्याकडे जात आहे. पण आपला माणूस हा भलत्या मार्गाला जातो आहे. जगातील 'विज्ञानवादी, सम्यक मार्ग, चार आर्यसत्य, आठ अष्टांगिक मार्ग, दहा पारमिता, बावीस प्रतिज्ञा' आदी आम्हाला माणूस जगण्यासाठी दिल्या आहेत. पण आंबेडकरी समाजाचा माणूस या सर्व गोष्टी सोडून तो थोतांडी, कर्मकांडी, रूढी, परंपरा यांच्या हिंदुत्वादी मार्गाला जोपासतो आहे. हे कलंकित आहे. असा खरा बौद्ध होऊ शकत नाही. असे अनेक उदाहरण आहेत जे मनात काहूर माजवून टाकतात. अशा वेदना किती लपवणार आहेत.

आवाहन, आधी व आता, जगी अमर भीमराया, कीर्तन, पावसा नको लावू डोळे, माझ्या भीमाची

पुण्याई, भीमाच्या संविधानामुळे, रक्ताचे नाते, झोपडीतली गरिबी, जल हेच जीवन, हाक, खंत, बा तुझ्यामुळे, दिवा जळे सारी रात्र, आदरांजली, मायभूच्या वीरा, तुझे रक्त सांडले तरी चालेल, जाणता राजा, अभियान कोरोना यौध्दा, दृष्टांत, तुक्यासाठी, संविधान, स्वार्थी जग, कर माझे जुळती, बाप, आजचे शिक्षण, बाबा तू नसता तर . समतेचे वारे, यौध्दा, विद्रोह, शिकार, अब्ब, विद्येची फुलबाग, ज्वाला बन तू, मेंढी नको वाघ बन, राष्ट्रपिता ज्योतिबा, सावित्री तू नसती तर.. जीव माझा जाते ग, महानायक, धन्य तुझे बलिदान, कसा होतास तू, काहूर वेदनेचे इत्यादी कविता सादर संग्रहात घेतल्या आहेत. कवी कालीदास सूर्यवंशी यांनी आपल्या वैचारिक बळाने कवितेमध्ये बाबासाहेब आंबेडकर यांचा संदेश देण्याचे उत्तम प्रयत्न केला आहे. हा प्रयत्न त्यांचा सफल होयल अशी आशा बाळगतो.

समारोप :

कवीने बुद्ध, फुले, शाहू, आंबेडकर विचारधारा मांडण्याचा योग्य निर्णायक पायंडा होता. तो स्पष्ट दिसून येते. आंबेडकरांची निष्ठा असलेला माणूस हा काही अंशी तरी परिवर्तन करून प्रबोधन करण्याचा प्रयत्न करत असतो. असंच माणस कवी कालिदास सूर्यवंशी यांनी केला आहे. सर्व कविता सुंदर आहेत. समाजाला याचे मार्गदर्शन होणार ही माझी खात्री आहे. वाचकांना आवडतील अशीही मनी इच्छा ठेवतो.

संदर्भ :

- कालिदास सूर्यवंशी, हूकारं, श्रावस्ती प्रकाशन नागपूर, २००५
- कालिदास सूर्यवंशी, काहूर वेदनेचे, रचना प्रकाशन गडचिरोली, दि. ११/०५/२०२४
- दैनिक यषसिध्दी (संपादकिय) दि. १९/०५/२०२४, पृ. ०२
- साहित्यदीप, दिवाळी विशेषांक, २०२४, पृ. १८